

UTAN FLOOR INGEN LALANDERSLÄKT

Helgen den 5 juli, var det åter dags att besöka Huså gruva. Vi var: Rolf, Börje, Karin och undertecknad. När vi kom till Huså sökte vi upp Stig och Gulli, som redan var där. Dom hade redan installerat sig i en av Lalandersläktens stugor Fogdegården, för vilka Stig är stugfogde och medlem av slakten liksom jag. Efter att ha blivit bjuden på kaffe och gott doppa, ute i solgasset, vandrade vi upp till Bjelkes gruva. Eftersom Lilian skrivit om gruvorna tidigare, så ska jag istället skriva om mina anfäder, som arbetat i gruvorna.

De personer som spelat en huvudroll för att åstadkomma gruvbrytning i Huså är först Peter Eriksson Niure på 1600- talet samt Erik Sparrman och Anders Floor på 1700- talet. Men det var främst genom den norske bergsmannen Floors insatser, som brytning av kopparmalm kom igång. Han förde med sig bergskultur och kompetens, samt var en skicklig malmlutare. Hade tidigare lett gruvföretag samt återstartat Ljusnedals kopparverk, som legat övergivit i 20-30 år. Ryktet om hans kunnande hade spridits till Jämtland och han kallades in för att titta på de fynd man träffat på.

Året var omkring 1740 och malmbrytningen var igång. Då kom en man från Falun, vandrande genom Härjedalens skogar, på väg till Huså by i Kalls socken i Jämtland. För att få yrkesskickligt folk hade en del arbetare från Bergslagen erbjudits sysselsättning vid den nya gruvan. Det var inte ovanligt att arbetare från Falun gick till Röros i Norge, med förhoppning att få bättre betalt vid kopparverket där, samt att gruvarbetarna i Röros gick till Falun.

Mannen hette Johan Lander, egentligen Johan Carolen, född 1724. Familjen bodde på gården Lallarvet i Falun, å familjen bytte ut sitt gamla namn och tog gårdsnamnet i stället. Därför kallade de sig Lallander/Lalander. Han hade hört, att gruvan låg på sluttningen av berget Åreskutan, det var så högt att snön kunde ligga kvar på sommaren. Det var nytt för Johan.

Nere i gruvan borde det inte vara så kallt, särskilt om man kom tillräckligt långt ner.

Efter många dagars vandring, kom han till Ytterocke i Mattmars socken. Där gick han in i en stuga tillhörig dragonen Mårten Åfeldt och blev vänligt mottagen. Det var ju intressant att ta emot vandrare, som kom så långväga ifrån. Bland människorna i stugan, fäste han sig särskilt vid hustruns syster Brita, som också bodde där. Han skulle kanske stanna som bonddräng, nej den tanken slog han bort, han var ju gruvarbetare. Efter ytterligare någon dag var han framme i Huså. Han arbetade och vande sig, men tyckte nog att det var trista helger, tankarna gick ofta till Brita i Ytterocke. Han begav sig till dragonen Åfeldts, fick träffa Brita och de kom överens om att flytta ihop i Huså. Nu först fick Johan ett riktigt hem. De övertog brukstorpet nr 16 (senare nr 36) under Huså bruk. Torpet hade brutits av dagsverksskarlen vid gruvan Clas Pescar under åren 1748-1756. Pescar rymde till Norge, efterlämnade en skuld till bruket på 1,121 daler, 7 kopparmynt.

De flesta anställda hade bostäder nere i Huså vid Kallsjön, eller i närheten. Där var vacker öppen bygd, som tidigare varit fåbodställen för bönderna i trakten. Där var stugor, som användes hela året och till många hörde s k brukstorp, med jord och kreatursskötsel. De arbetare, som bodde långväga från gruvorna och bruket t.ex på andra sidan Kallsjön, dom bodde under veckorna uppe vid gruvan på lavar i någon gruvstuga eller bergstuga. Dom fick komma en timme senare på måndagsmorgonen och gå en timme tidigare på lördagskvällen. De som bodde i Huså, gick dagligen mellan byn och gruvan. Brukstorpen var ej självständiga fastigheter, utan ingick i brukets mark. De uppläts såsom löneförmån till de anställda s.k brukstorparna, så dom kunde hålla sig med egna kreatur, bruka åkrar och tillgodogöra sig den avkastning detta gav. De hade även tillgång till lite skog, samt skogsbete. Några bestämda gränser för torpen fanns inte, utan blev beroende av anställningsvillkoren. Först genom lantmäteriförrättningen i samband med försäljning av torpen till innehavarna år 1907,

tillkom i huvudsak de nuvarande fastighetsgränserna inom Husån.

Åren gick och ingen arvinge kom, så Brita föreslog, att dom kunde ta ett av dragonens barn, som sitt eget. Dragonens hade det ej så "fett" ekonomiskt, så dom hade kanske inget emot att lämna t.ex sonen Jacob, född 1758, till moster Brita. Johan gick med på förslaget och det dröjde inte länge förrän Johan och Brita hade barn i huset.

Det hände ibland att det gnisslade i deras förhållande. Det gick så långt, att enligt prostens Ullbergs verk "Huså bruks historia", Johan och Brita vid prostvisitationen å 1763, "varnades till enig och gudelig sammanlevnad". De lovade att bättra sig.

På denna tid utdömdes ofta stränga straff för, sidovördnad, försummelse i arbetet, fylleri o.d.

Särskilt fruktad var spöstraffet och ridning på trähäst. Där kunde den försumlige få sitta på den vassa trähästryggen i två timmar, vilket var en olidlig plåga.

Johan kunde skatta sig lycklig, att han en gång då han försummat den för alla påbjudna bönen vid arbetets början och slut uppe vid gruvan, endast ha dömts till att plikta en daler, men förskonats i övrigt "såsom gammal och skröplig och han i jämt 30 år gått i gruvan, synes det mycket billigt, att han äntligen må få insätta sin fosterson i stället".

Tiden gick och Johan arbetade fortfarande i gruvan, men den 13 mars 1783, blev olycksdiger för honom. Kanske p.g.a. ovarsamhet, träffades han av ett bergskott i Gustafs gruva och avled. Fostersonen Jacob stannade vid bruket, blev brukssmed och vid 25 års ålder övertog han brukstorpet nr 16 av fosterfadern Johan. Även släktnamnet fick han ta och kom sedan att heta, Jacob Mårtensson Lalander. Det är honom vi räknar som Lalandersläktens stamfader.

Torpet som han övertog skötte han med hjälp av moster Brita, till år 1796 då hon dog i en ålder av 69 år. Enligt en gammal anteckning, födde torpet 3 kor, 7 får och 8 getter. Det årliga utsädet var 4 kubikfot korn och 15 kubikfot potatis.

Huså var under senare hälften av 1700-talet och 1800-talet, Jämtlands folkrikaste samhälle, med över 1000 invånare. Brukssamhället var starkt hierarkiskt uppbyggt, med många olika befattningshavare, som hade olika status. Högsta myndighet var bergmästaren. Hans närmaste man var geschwornen, som var ansvarig för att arbetet utfördes på rätt bergmansvis. Även andra befattningshavare fick avlägga ed på saken, såsom gruvfogden. Titel för högste befattningshavare vid bruket växlade –inspektor, disponent. Överstigare var ett annat namn för gruvfogde, stigare och understigare var förmän ett par pinnhål under gruvfogden. Den senare var platschef för själva gruvdriften under bruksdisponenten. Hantverkarna var uppdelade i olika fack. Konstsmiden skulle se till att det vattendrivna uppfordringsverket och pumparna fungerade. Gruvsmeden svarade för annat smidesarbete. Rostvändare, översmältare och smältare svarade under hyttmästaren, för olika faser av bearbetningen och smältningen av den utvunna kopparen. Hyttmästaren var underställd gruvfogden. Profossen verkställde den bestraffning som bruksledningen hade domsrätt till.

Jacob gifte sig när han var 32 år, med den sju år yngre Gertrud Jacobsdotter från Sällsjö. Vigseln ägde rum i Mörsils kyrka den 30 maj 1790. Gruvsmeden gifte sig ”över sitt stånd” ty Gertrud var bonddotter. Jacob var en utsocknes gruvarbetare och knektson, så han måste ha haft särskilda kvalifikationer, som blev godtagen i hennes släkt.

Det kom nio barn till Smedstorpet. Från 1791-1811. Två barn dog i späda ålder. De övriga blev stamfäder och stammödrar för Lalandersläktens sju släktgrenar, Mårten, Jacob, Nils, Anders, Helena, Obf och Gertrud. Själv tillhör jag Nilsgrenen.

Gruvsmeden Jacob var en duktig arbetare, som gjorde sig större arbetsinkomster än gruvfolk i allmänhet. Från året han gifte sig, alltså 1790, finns en sammanställning av arbetsräkningar och hans förtjänst och man får se vad han sysslade med.

I Gustafsgruvan i Fröån:	riksdaler	skilling	tolvtedelssk
Kubiksmide på beting	55	-	8

Kubikarbete	3	8	-
Sovring o vaskning av 130 tunnor			
Malm á 8 sk	21	32	-
Stenbärning	3	-	3
Reparation av gruvpump	-	6	-
Annat arbete:			
Smedslön i Gref Bjelkes gruva	2	4	-
Huggning av 10 travar vändrostved			
Till Huså hytta á 4 sk	-	40	-
För åtskilligt smide i Huså hytta och			
Med brev emellan Huså o Gustafs	1	18	8
Gruva	-		
	Summa; 87	13	7

Lönen verkar ju inte överväldigande, men innehavet av torpet räknades som en betydande ekonomisk fördel. Reda pengar var ganska sällsynta på den tiden och gruvfolket uttog sin lön huvudsakligen i varor som anskaffades genom brukets försorg. Det gick bra för Jacobs och Gertruds barn. Döttrarna Helena och Gertrud blev förnämligt gifta. Sönerna Márten, Jacob och Anders blev självägande bönder, att enkla gruvarbetarsöner kunde få råd att köpa egna hemman. De två återstående sönerna stannade i brukets tjänst. Nils avancerade till gruvfogde och Olof blev rostvärdare vid Huså hytta och brukstorpere. Gruvsmedens familj var arbetsam och skötsam och kunde lägga undan en slant. Förr var det vanligt att barn i unga år fick hjälpa till i förvärvsarbetet. Gruvarbetarnas barn fick börja arbeta i gruvan redan som riktigt små. De fick gå upp till gruvan på natten för att bära vatten till pumparna, så att det blev någorlunda torrt för arbetarna när dom kom på morgonen. Gruvfogden Nils var åtta år när han började i gruvan, känner inte till vilken syssla han hade. Det fanns inget ordnat skolväsende, utan det var husförhören som var viktigt för folkbildningen. Det fanns en skolmästare vid bruket. Undervisningen var knapp och närmast ett förstudium till konfirmationsundervisningen. Dom flesta kunde inte skriva, det ansågs inte nödvändigt, inte ens sitt namn. De ritade vid

behov sitt bomärke. Smeden Jacob och hans hustru Gertrud var inte heller så skrivkunnig, dom hade ett stort L med en prick över som bomärke. Det blev släktföreningens emblem tillsammans med kopparmärket.

Gudrun Silfver

Källor:

Gruvsmeden Jacob Mårtensson Lalander och hans ättlingar/Anor och ättlingar under 500 år.

Lalandersläkten Axel Lalander berättar.

Några rader nyhets- och informationsbrev för föreningen Lalandersläkten och dess medlemmar.